

Par latviešu valodas balsieniem un viņu skaņiem un kladžiem vis notāļ.
Īpaši par skaņiem.
Īpaši par kladžiem.

KASPARS BIEZBĀRDIS /1806 – 1886/

KASPARS
BIEZBĀRDIS

MŪSU
VALODA
UN
VIŅAS
RAKSTĪBA

Kaspars Biezbārdis 1869
© Eraksti 2022
14 lpp./ ~ 0,32 MB

Visiem,

k a m s p ē k s u n p r ā t s ,
pasniedz šo grāmatiņu

K. B.

Par latviešu valodas balsieniem un viņu skaņiem un klaudžiem vis notaļ.

§ 1. Latviešu valodas kopēju un apstrādātāju jau labs pulciņš līdz mūsu dienām vairojies; bet gan drīz visi ir ņēmušies vācu valodu par runātāju, ko pārmest nevaram, jo tie rakstīt gribējuši kā vien vācieši priekš vāciešiem, daži lai gan latvieši būdami no dzimuma. Protams, ka tādā ceļā tik pat valoda kā tauta ne mūžam ne var piezelt. Valoda ir tautas miesa un dvēsele. Mums jādzīvo savā tautībā, citādi lai liekamies cik lielīdamies, tautai ne ko laba nepiešķirsim.

Tas visu jaunākais pakaļ vecajo *S t e n d e r i*, un svarīgākais ir *B ī l e n š t e i n a* kungs, kas par visiem dziļāk latviešu valodas likumus smēlies un trīs grāmatas sarakstījis, vienu ar vārdu: *Die lettische Sprache nach ihren Lauten u. Formen*, Berlin 1863, divos sējumos, ko īpaši valodnieku tautai dāvinājis; to otru ar vārdu: *Lettische Grammatik*, Mitau 1863; to trešo ar vārdu: *Die Elemente der lettischen Sprache*, Mitau 1866, ko dāvināt vēlējies īpaši latviešu tautas skolotājiem. Visas trīs ir vācu valodā rakstītas.

Mans ceļš vēl gluži neiebraukts, tā dēļ tikai pa maziem gabaliem ziņu došu, vis pirmāk par latviešu valodas balsieniem un balšļiem.

§ 2. Visa garīga tautas būšana mājō valodā. Kas valoda esot, to liekas ik katrs, kas runāt prot, arī jau labi zinot. Bet kas zināms ir, tas arī sakāms būs. To mēr izrādās šī lieta ne tik viegla, jo dziļāk to ķerdami, jo grūtāku to atrazdami.

Valoda ir cilvēka garīgas būšanas parādīšanās kaut kādā ārīgā kārtā. Dzirdamā kārtā parādās valoda balsienos. Kas šie tādi? „Balsiens” cēlies no „balss”, to jau ausis spriež. „Balss” ir pirmkārt tikai kāds spējums „balsienus” un „skaņas” iznest. Zivis nespēj nedz balsienus nedz skaņas iznest, un tā dēļ sakām: viņam nav ne kādas balss. Bet kā dēļ viņas tādas nespējnieces? Viņām trūkst tie pie tam visai derīgi ieroči; proti tie plauši, kas kā plēši krūtīs strādā, gaisu ievilkdami un izgrūzdami, un tas kaklapriekšā taustāms plaušu stobrs jeb „b a l s e k l e”, kam gals aizmutē ar divām viena no otras atplešamām plēvītēm aizsegts. Šās balsekles augšgalu sauc balsekles galvu jeb „b a l s e n i”, jo no viņas ceļas tas, ko balsi saucam. Kā tas notiek? Iz plaušiem izgrūsts gaiss, skriedams caur šķirbiņu, kas starp tām vairāk jeb mazāk atvērtām un stieptām plēvītēm, trīcina viņu skaņas maliņas, caur ko skaņumi ceļas, ko arīdzan „balsi”, bet īpaši balsienus un skaņas saucam, tas ir: balss parādīšanās īpašos skaņumos. Tā dēļ arī sacīt mēdzam: kam stipra balss, tam stipra krūts.

Mēs šē runājuši no balsekles un balsenes, par ko daži vaicās, kā dēļ viņu vietā neesam derīgus atraduši vecu vecos un visiem pazīstamus un saprotamus vārdus „r ī k l e” un „r ī k l i s”. „Rīkle ceļas no „r ī t”, un tas ir tas kuņģa stobrs, caur ko ierīts ēdamais kuņģī kļūst; un „rīklis” (= rijeklis) būs laikam saucams tas rīkles gals aizmutē, caur ko ēdamo rīklē ierījam.

§ 3. Šāka kungs saka (Latviešiem dziedāšanas skolas grāmatiņa, Jelgavā 1848, § 1): „Runāšanai un dziedāšanai ir sava balss. Runātāja balss ir derīga pie vārdu izsaukšanas, bet dziedātājam jānācās vārdus skandināt. Bet kāda ir tiem tā savādība, pie kam šos izšķirt varētu? Jau vecais Sulcers sacījis: „Ne kas gan vieglāks, kā dziedāšanas un runāšanas savādību matīt, to mēr ļoti grūta viņas nozīmēšana vārdos.” Patiesai kādus soļus tuvināsimies sacīdami: dziedāšanas balss tiek vairāk pūšus un vilkšus ne kā grūdus izlaista, caur ko skaņa ceļas; tur pretim runāšanas balss, īsāk skanēdama, tiek vairāk grūdus ne kā pūšus iz balsenes izlaista, caur ko balsieni ceļas. Dziedātāja balss skaņo, runātāja balss skan; viņai ir skaņa, šai tik skans. Daži runā un lasa dziedus, kā slinkoņi ieraduši. Ir daži skolēni, lasīšanā mācīdamies, un daži slimnieki, grūtības ciezdami, dara tā pat. Bet tas pats notiek pie visiem kādas ciešas vaj priecas jūtošiem, kā dēļ Sulcers saka: dziedošanai balsei esot jūtuskaņa. Skaņas ķeras jušļos, tos trīcinādamas; balsieni cilā prātu, uz domām vadīdami. Skaņas uzplūst miesai it kā straumē grimstošai prātu aizraudamas; balsieni sauc prātu atkal pie apdomas.

§ 4. Tā nu lai būtum balsienus un skaņas puslīdz izšķīruši, to mēr vēl kāds vārds sakāms īpaši par valodas balsieniem. Pie skaņu iznešanas dziedāšanā darbojas tikai balsene vien, bet pie valodas balsieniem jākustas arī mēlei un lūpām. Bez tiem ir ļoti vajadzīgi vēl daži citi balsienos lokamai balsei derīgi mutes iekšpusnieki, nevis vairāk zobi un augšleis. Ir rīklis un nāsis nepaliek bešā pie dažu balsienu iznešanas, kā dēļ visus šos vienlīdzīgi „b a l s n e š u s” saucam. Šie balsneši mutei cauri ejošai balsei šur un tur, tā un šā, vairāk vaj mazāk ceļu atvērdami un aizvērdami roba balsi īpašos balsienos, kam pielīp kāds netīrs skans no tiem dažādiem līdz klauzdošiem balsnešiem. Tā dēļ ne visi balsieni ir tik tīras skaņas vien, kā tie, kas iz vaļējas balsenes skanēdami caur muti iet bez citu balsnešu pieduršanās. Tie kas še, tā sakot, balsnešu zīmēs jeb „b a l š ū o s” — (un ne balsienu zīmēs vaj veselu vārdu zīmēs) — rakstīti vārdi: a-da, ē-ka, ī-lens, ū-dris, ai-ta, ie-va, ei-duks, au-ka, o-ga ir robīti divos balsienos. Šo vārdu pirmie balsieni: **a, e, i, u, ai, ie, au, o** ir tīras skaņas iz balsenes vien, lai gan šās iznesot mēle un lūpas jūtamā un redzamā kārtā līdz kustas, bet to mēr ne dzirdamā kārtā. Ik katrs no šiem savā īpašā skaņumā ir viens „s k a n i s”, tie 4 pirmie ir vienskaņi, tie 5 citi, pie kuņģiem vēl **ui** pieskaitāms, ir divskaņi, t. i. vienā balsienā kopināti vienskaņi. Pie tiem tos pašus vārdus beidzošiem balsieniem: da, ka, lens, dris u. t. pr. tiek tās pašas skaņas ar cita balsneša klauzumu: d, k, l ... ievadīti un ar: ne, s ... izvadīt, tā dēļ šie tādi mistru balsieni, kur skaņi ar klauzdiem kopinājas. Šo mistru skaits ir visās valodās daudz lielāks ne kā to tīru balsienu, tā pēc ka mēs mēs caur tiem dažādiem mutes iekšpusniekiem un viņu kopināšanu daudz vairāk savādu klauzdu iznest varam, ne kā to skaņu caur balseni vien. To mēr nāk šim mazumam balsene ar plaužiem īpašīgā kārtā par palīgu, par ko še plašāk runāsim.

§ 5. Katram balsienam ir 1) savs laikamērs, proti, cik ilgi plauži caur balseni skaņu laiž, vaj īsi (☺), vaj gaŗi (☹), un 2) savs balssvaramērs, proti, cik spēcīgi tie plauži caur balseni dvaši pūš, vaj viegli un ātri jeb asi (☺), vaj lēni un smagi (☹). Tā pēc balsienos skaņi četrādi: īsi ar vieglu svaru (☺), īsi ar smagu svaru (☹), gaŗi ar vieglu svaru (☺) un gaŗi ar smagu svaru (☹). Tie divskaņi, kas no dažiem „jumi” saukti tiek, ir gaŗi vien. Tagadējā latviešu valodā ir pa lielākai daļai pirmais vārdu balsiens tas svaraturis; visi citi balsieni tur savu laikamēru vien. Viegļums izskrien asā ātrumā, smagums iet ar lēnumu. Viegļais svars turas kā viegls grūdiens, kas tā dēļ manāms tikai skaņai iesākot vaj beidzot; smagais svars velkas kā slogs skaņai līdz tā pat gaŗumā kā īsumā. Balssvaramērs ne mūžam nav līdzināms laikamēram tā pat latviešu un leišu kā veco hellēniešu (grieķu) valodā. Tagadējai vācu valodai ir tas likums citāds: balssvaramērs ir viņai arī laikamērs, abi nav vairs šķīrami. Kad viegļais balssvars, skaņai iesākot, ar varen stipru grūdu izskrien, kā tas vis vairāk pie dažiem vēl nespodrotiem tautas brāļiem dzirdams, tad dara tas skaņai dzirdamu robu, caur ko skaņa nesas kā pušu laužta un it kā iz raustošas balsenes nākdama. Bet no tam nu arī redzams, cik stipri latviešu un leišu valoda pie abiem balssvaramēriem vēl turas, lai gan rakstos nejēdzīgi zīmēti; un kas tos nedzird, tā spriež vecais Stenders (Neue vollständigere Lett. Grammat. Braunschweig 1761, § 22, un Lett. Grammat. 2. Ausl. Mitau 1793, § 20), tam vēl nav nedz latviešu auss nedz latviešu mēle (balsene). — Pirmie rakstītāji rakstīja priekš sevis vien, kā tas pašiem derēja, un vācieši būdami rakstīja šie protams pēc vācu valodas nepastāvīgiem likumiem. Latvieši ne mūžam nebūtu rakstījuši: a b b i , l a b b i , a d d i t , a d d a t a , a h d a , a h r d i h t , a s s a r a , a k k a , v a g g a , l a p p a , m u t t e , v e c c u m s , u. t. j. pr., bet abi, labi, adīt, adata, āda, ārdīt, asara, asaka, aka, vaga, lapa, mute, vecums. Nejēdzīga rakstīšana spēj ir valodu pašu maitāt, kā tas vāciešiem jau sengadiem noticis; un tāda maitāšana ieronas mūsu dienās arī pie dažiem latviešiem, kas daudz tādās grāmatās lasījuši. Šis spēks grāmatām, ko rets kāds labi apdomājis un vērā licis, ir lielāks ne kā daži to apcerēs. Lasīšanai ir šis likums: L a s i k ā r a k s t i t s s t ā v . Kad nu rakstīsi: a b b i , l a b b i , l a p p a , tad pēc likuma lasīsi: a b - b i , l a b - b i , l a p - p a , kā ne viens latvietis tā nerunā. Rakstīšanai ir šis likums: R a k s t i k ā t u r u n ā . Nezinu teikt, vaj valodai par labu būtu laika- un balssvarazīmes rakstos celt; to mēr tagadējā

gaŗumzīme „h” un visi dubultu kladŗi ir atmetami latv. valodā. Ka mēr valoda pie tautas dzīva, un tik dzīva kā pie latvieŗiem, ta mēr var tauta iztikt bez laika- (≡, ≡) un balssvara- (↗, ↘) zīmēm, kā tas redzams pie daudz izmirušām un dzīvām valodām. Tautas sveŗeniekam tās zīmes ar gan maz ko derētu bez īpaŗa dzīva vadoŗa. — R o z e n b e r g e r’ a m pieder tas gods kā pirmajam kas par ņiem latv. valodas divjādiem balssvāriem runājis (Formenlehre der lett. Sprache. Conspect für feine Zuhörer. Mitau 1830, § 15 un Formenlehre der lett. Spr. in neuer Darstellung. Mitau 1831. S. 154—155); un ņis gods nav viŗam laupāms un citam kam dodams, nedz B ü t t n e r’ a m nedz B a a r’ a m (Magazin d. lett. liter. Ges. IX. 1, Mitau 1847), kā B ī l e n ņ t e i n a kungs (Die Lett. Sprache nach ihren Lauten und Formen, Berlin 1863, I. § 17) to darījis. Nedz Büttner’s nedz Baar’s par ņo lietu vairāk ko un labāk stāstīt zinājis, kā pakaļ veco Stenderu jau 1830. gadā Rozenberger’s citiem no jauna ausis atvērdoms to darījis; un vācieŗu ausīm to lietu izskaidrot un vārdos ķert, uz priekŗu gan ne vienam labāk neizdosies, kā Rozenberger’am 1848. (1846.) gadā.

§ 6. Savas domas darām zināmas valodā caur vārdiem, tos vaj nu balsienos balsodami vaj rakstos zīmēdami, kas trejādi notikt var. Fonētiski rakstīdami liekam balsienu elementes (pirmdaŗas), t. i. skaŗus un kladŗus īpaŗās rakstuzīmēs, ko balŗļus saucam. Kitaiŗi un japānieŗi nozīmē veselus vārdus ar vienu paŗu zīmi, ko b u r t u s saucam, tā dēļ viŗiem cik vārdu tik burtu. Pa daŗai to paŗu dara mūsu dienās stenografī (rakstu īsinātāji), gribēdami ņigli uzrakstīt. Indijas sanskrita valodā raksta vārdus vairāk veselos balsienos balsojot, ne kā balŗļos zīmētus balsiena elementes kopā lasot, kā tas vis vairāk notiek gan drīz visās citās valodās, jebŗu tas no tagadējās franŗu un angļu valodas ne visai sakāms: ņis abas tautas raksta balŗļus kas daudzkārt vaj it ne maz, vaj ne visur vienādi balsojami, t. i. viŗas neraksta vis tik gluŗi fōnētiski jeb balŗļukārtā lasīdamas, kā tas notiek citu tautu valodās.

§ 7. Nebūtu ne kāds ļaunums, kad varētum skaļi un plaŗi teikt, kā skaŗas, skaŗi un kladŗi balsojot ceļas, katrs savā savādībā. Kas par to grib smelties pilnīgas zināŗanas, tam būs jāpūlējas ar daudz ņe gluŗi sveŗām mācībām: ar a n a t o m i j u, f i z i o l o ģ i j u un a k u s t i k u, bez kā ņinī lietā ne kāda gudŗība nav dabūjama. ņe pie mūsu darba tāda zinātnība arī maz ko derētu ir tad, kad pate būtu tikuse vairāk pie gaiŗuma, ne kā tas līdz ņim redzams. Tas jaunākais kas par ņo lietu spriedis, ir Ernst Brücke (Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute, für Linguisten und Taubstummenlehrer bearbeitet, Wien 1856) un viŗa pretinieks Jos. Kudelka (Über Herrn Dr. Brück’es Lautsystem, Wien 1858). Kas vēlas pilnīgu iepazīŗanos, tam jālasa arī citas grāmatiņas: E. Brücke’s Nachschrift zu Prof. Jos. Kudelka’s Abhandlung, betitelt: „Über Herrn Dr. Brück’es Lautsystem”, nebst einigen Beobachtungen über die Sprache bei Mangel des Gaumensegels, Wien 1858, un G. Michaelis: Über den Unterschied der consonantes tenues und mediae und über die Unterscheidung des Ach- und Ich-Lautes, Berlin 1862.

Īpaŗi par skaŗiem.

§ 8. Kad pārlūkojam tādus vārdus, kas no vienas jeb vienādas saknes cēluŗies, savos īpaŗos sākumos, tad atradīsim, ka tas skanis, kas viŗa celmoksnē stāv, ne visur vienāds, kā redzams iz ņiem vārdiem:

vilnis, vīle; velt, vēlu; valstīt; vāls, vāle;
gludens, gluds; gļote; glaust, glaudīt;
bīties; biedēt; baidīt;
vilkt, velku; valkāt;
lemt, loma, laima;
raudzīt, redzēt, ragana, u. t. j. pr.

Valodnieku tauta vaicā nu, kuŗš no ņiem skaņiem esot tas, kas ņo vārdu saknē stāvējis. Bet kad jo gribam no vārdu saknēm runāt, — kas tiešām liekas domās, — tad būtu jāsaka, ka tādām saknēm nav it ne kādi skaņi bijuŗi, tikai tie kļaudži vien; jo tie ir, kā redzams, visos vārdos kas no vienas cilts, tas vienģgais elementes, kas vēl vis vairāk pastāv, kad skaņi pārvērŗas. Kļaudži ir no cietākas dabas ne kā tie skaņi, kas visai viegli, mģksti, plūstoŗi, un pirmajās dienās, kad valodas ceļas, ne tik skaļi viens no otra izŗķģŗas, kā tas pa daļai vēl redzams iz ebrģeŗu un arabģeŗu valodas. Bet kad tie paŗi valodas tulkotāģi saka: **a, u, i** esot tie skaņu pirmnieki jeb pirmskaņi, iz kuŗiem visi citi skaņi vēlāk cēluŗies, tad tādām teikumam jau vairāk taisnģbas. Arabģeŗu rakstos tiek tikai ņie trģis pirmskaņi vien apzģmēti; un tas pats notika vecos laikos ebrģeŗu valodā. To mēŗ, kā jau sacģjām, ņie pirmskaņi nebija vis skaļģ tģri **a, u, i**, bet tģ sakot, savģ starpģ vēl lģgoŗi. Un iz tģdas lģgoŗanas vien varēja vēlāk jauni, proti tie skaļģ tģrie skaņģ piedzimt, kad ne vien mute savģ daŗģdu balsneŗu lietģŗanģ vairāk bija ieradusģies, bet kad ļauŗu starpģ arģ tas jģgu un gaumu pulks iesģcģs stipri vairotģies.

ŗ 9. Latvieŗu valodai ir nu, kā visģm citģm, tikai trģis tģri un vienkģrŗi skaņu pirmnieki jeb pirmskaņģ: **a, u, i**; visi citģ ir: 1) vaj vidģģji vai tģ dēļ netģri skaņģ:

starp a un i (= e), iznesams drģz ar vairāk atvērtu mutģ, tuvinģdamģes tam a (dēls); drģz ar mazģk atvērtu mutģ, tuvinģdamģes tam i (dēle);

starp a un u (= o), augŗģgalģeŗu mutģ vien dzirdams, kur „mģcģtais” skan kā „mocģtais”, un „gars” kā „gors”.

2) vaj vienkģrŗu skaņu savienumi t. i. divskaņģ jeb jumi: ai, ie (= ia, ie), au, o (=uo), ui, ei. Latvieŗu valodai trģkst tas vienskanģis o; un tģ pat Indģjas sanskrita valodai un tai visu vecģkajai ģermģņģu (vģcu) mēleneģ, proti gudu valodai, trģkst tie Ķsie vienskaņģ Ķ un ņ.

Henze (System der Sprachwissenschaft, Berlin 1856) un B Ķ l e n ņ t e i n' s saka, ņo pirmskaņu savģdģba ceļotģes no atvērtas aģzmutes un atvērtu lģpu vēruma:

a: aģzmute uz pusi vaļģ, lģpas cik iespēģjams vaļģ;

i: aģzmute (ar paceltu un uz priekŗu pastģeptu mēli) cik spēģjams aģzvērta, lģpas uz pusi vaļģ;

u: aģzmute cik iespēģjams vaļģ, lģpas cik iespēģjams aģzvērtas.

Tģ nu pēc lģpu atvērģma stģdotģes tie trģis pirmskaņģ nokģpus: a, i, u; raugot uz aģzmutes atvērģmu stģdotģes ņie uzkģpus: i, a, u. Kģda ņe tģ taisnģba, to var, kam patģk, lēti izmeklēt. Ar cģeti aģzvērtģm lģpģm nevaram ne kģdus valodu balsģenus iznest, nedz skaņģus, nedz kļaudŗģus, bet tikai dziedamas skaņas caur nģsģm. Labprģt pieminam, ko vecais A d e l u n g' s (Umstģnliches Lehrgebģude der deutschen Sprache, I. Leipzig 1782) stģsta. Viņŗ raksta: „Skaņģ ir dzirdami balsģeni, iznesami tikai caur mutes atvērģmu. Tģ nu, Ķsi sakot, valodģm tiek skaņu, cģek savģdu mutes atvērģmu, mēģģinģmu no visu lielģko lģdz mazģko; un vairāk valodu kopģ, vaj arģ vienu paŗu valodu savģs daŗģdģs mēlenēŗ pģrlģkodami, skaitģsim skaņģus patģiesģ it lielģem skaitģģiem, starp kuŗģem daŗģģ it skaļģas ausģs prasģs. Tai vģcu mēleneģ, ko sauc „Vģcu augsto valodu” jeb „augŗģvģcieŗu valodu”, nav vairāk kģ 8 skaņģ, kas pēc mutes lielģko lģdz mazģko atvērģmu ņģdģ reizē stģdģmi: a, ā, e, i, o, ņ, u, ņ. Savģ dabas kģrtģ sastģda ņie kģdu skaņu-kģpli jeb skalģ, un būtu torup no zemģkajģs dobjģs balss lģdz augstģkģģ smalkģģ ņģdģ reizē stģdģmi: u, o, a, ņ, ā, e, ņ, i. Nezģnu, kas dziedģtģģģ tautģģ ņe ausģs kritģs, vaj pilna skaņu oktģva, vaj cģts kas.

ŗ 10. Jo projģm stģsta Bģlenŗstein' s, tie trģis pirmskaņģ esot tur kļģt arģ tie galģģģģ skaņu robeŗģnieki, stģvoŗģ starp skaņģem un kļaudŗģem uz paŗģm robeŗģm, aģz kuŗģm ne kģdi skaņģ mutģ celtģes nevarot; aģz **u** esot **w** dzirdams, aģz **i** ceļotģes **j**, aģz **a** nģkot tikai dvaŗģģ iz balsnes. Iznesot skani **i** esot aģzmute cik spēģjams aģzveŗama, un kad aģzmute vēl drģsku vairāk aģzvērta tiekot ne kģ pie **i**, tad ceļotģes tas kļaudŗģģ **j**. Aģzmutģ cik spēģjams aģzvērtģ vēl vairāk aģzvērt, to saprast nespēģģģ. Tģ pat saka viņŗ, iznesot skani **u** esot lģpas cik spēģjams aģzveŗamas, un kad lģpas vēl drģsku vairāk aģzvērtas tiekot ne kģ pie **u**, tad ceļotģes tas kļaudŗģģ **w**. Mēŗ ticam, būtu Bģlenŗsteģna kungam

patīkams bijis, papriekš izteikt kas skaņi un kas kladži valodā, un kāda tiem tā starpība iznešanā, tiešām citādi par šo lietu spriedis būtu. Jau Adelung's kurnējies par nesaprašu iekš skaņu un kladžu izšķiršanas, mēcīdams: skaņi tiekot iznesti tikai caur mutes atvērumu, kladži caur kādu mutes daļas spaidu; un Heyse (Deutsche Schulgrammatik, Hannover 1854) stāsta: skaņi tiekot iznesti caur dvašas spaidu balsenē, kladži caur īpašiem mutes balsnešiem. Man liekas, ka abiem tas teikums pa daļai izdevies: Heyse'm tie skaņi un Adelung'am tie kladži. Lūko §§ 4, 7.

§ 11. No tiem trim pirmskaņiem a, u, i ir a tas pirmnieks kas jau iz bērna mutes dzirdams un tīri iz balsenes ceļas, tā sakot, pate tīra balss, ko dziedāšanā dzirdam. Sanskrita valodā tiek visi (33) kladži ar skani a balsoti: ba, da, ga, ka, la, ma, na, pa, ar, ta, va u. t. j. pr. un „paramama” rakstīt griboši raksta „prmm”. Tam pēdējam **m** pieliek īpašu zīmīti, ko sauc „virama” t. i. „klusums, dusa”, kad jābalso „paramam”; un kad pirmajam **m** to klusuma zīmīti virama pieliktu, būtu jābalso „paramma”, un kad arī tam **p** to zīmīti virama pievilktu, tad balsotum „pramma” u. t. j. pr. Tā pat ir **i** un **u** tīras skaņas iz balsenes bez ne kādu kladžu dzirdamas piekulšanas. To mēr, kā jau § 4 sacījām, pie viņu iznešanas nepaliek mēle un lūpas bez kustēšanās. Pie ik katra balšļa iznešanas ir mēlei jāatceļas iz savas guļamas vietas, tai ir jāsavēlka un jāizstiepjas kā ik vien vajadzīgs. Ievērojot, ka pie ik katra balsiena mēlei kāda darīšanas, tiek tā dēļ daudz valodās mēle un valoda ar to pašu vārdu apzīmētas, kā pieminējams latviešu „lingua” un krievu „языкъ”.

§ 12. Balsei un dvašai divi ceļi: caur muti un caur nāsīm (§ 9). Ceļu caur nāsīm balsei un dvašai aizvērt citādi nevaram, kad ne ar pirkstiem, tad ar mēles pakaļaju virspusi, to pret augšleju uzceldami un tādā kārtā balseni un rīkli aizslēgdami; bet ceļu caur muti spējam aizvērt divās vietās: aizmutē caur mēli, viņas virspusi pret augšleju spiezdami; priekšmutē caur lūpām, tās aizvērdami. Tā nu par mutesceļu balsei jāiet caur diviem atvērumiem: starp mēli un augšleju, un starp lūpām. Vienu un otru no šiem mutes atvērumiem saraukdami un atplezdami ceļas balsojot tie balsieni, ko skaņus saucam. Skani **a** balsodami atveŗam aizmuti un priekšmuti vaļā, tā sakot, kā negribēdami nedz ar lūpām nedz ar mēli iz balsenes skanošu balsi kaut kā aizķert, dzirdēt gribēdami to tīru, iz balsenes vien nākošu balsi. Tā dēļ saucim **a** par tīru balsenes skani. Kad nu ar **a** iesākam un priekšmutes atvērumu pamazām un vienu mēr vairāk ar lūpām saraukam, tad ceļas tie lūpuskaņi: **a**, **o**₁, **o**₂, **o**₃, **u**. Skanis **o**₁ tuvinājas tam **a**, un skanis **o**₃ tuvinājas tam **u**, bet visi trīs **o** ir vienskaņi, kas tīrā latviešu valodā nav atronami. To mēr daudz tādos vārdos, kur tīra latv. valoda to skani **a** balso, dzird augšgaliešu mutē **o**₁, un tāmū mutē **o**₃. Tā pat kad ar **a** iesākam un pamazām aizmutes atvērumu vienu mēr vairāk ar mēli saraukam, ceļas tie mēlesskaņi: **a**, **e**₁, (= **ä**), **e**₂, **e**₃, **i**; un kad abus atvērumus, priekšmutes un aizmutes, pamazām un vienu mēr vairāk saraukam, ceļas tie mistruskaņi: **a**, **ö**₁, **ö**₂, **ö**₃, **ü**, kas latv. valodās arīdzan neatronami. Protams, mēs še ik katrā skaņu rindā tikai tās 5 vis vairāk ausīs krītošas kāpes apzīmējuši, sacīt gribēdami: **o**₂ esot tas tīri vidējais skanis starp **a** un **u**; **e**₂ tas tīri vidējais starp **a** un **i**; un **ü**₂ tas tīri vidējais starp **a** un **ü**. Lūko § 9 ko Adelung's sacījis. — Ne visas mēles ieradušas tos tīri vidējos skaņus **o**₂, **e**₂, **ö**₂ atrast, un skaņo drīz kā **o**₁, **e**₁, **ö**₁, drīz kā **o**₃, **e**₃, **ö**₃, kā tas pats vācu mēlenēs notiek arī ar **a**. Tas vārds **M a g i s t r a t** tiek Hamburgā kā **M o₁ g i s t r o₁ t**, Leipcigā tā kā tīrā latv. valodā **M a g i s t r a t**, un Augsburgā gan drīz kā **M e₁ g i s t r e₁ t** iznests. Lūko, kas par šo lietu sacīts § 8. Tīrā latv. valodā tāda līgošanās tikai pie **e**₂ atronama; un tā pat pie viņas tuvākas radnieces, proti leišu valodā. Kungs August **S c h l e i c h e r**'s (Litauische Grammatik, Prag 1856) ir to vajadzību ieraudzījis, leišu valodā **e**₁ ar **e**, un **e**₂ ar **é** apzīmēt un savos rakstos ievest, un latv. valodā vajadzētu tā pat darīt un tā dēļ rakstīt: **d ē l s**, **d è l è**. Augšgaliešu mutē skan **e**₂ ar vienu kā **e**₁, un **e**₁ pārvēršas ne reti gan drīz iekš **a**, balsodami **d ē l s** kā **d ā l s** un **d e₂ l e₂** kā **d e₁ l e₁**. No tam redzams, ka latv. valodā patiesi divējādas **e** pastāv, viena tuvinādamies tam **a**, otra tam **i**. Par šo lietu runāsim otrā grāmatiņā: par skaņu un kladžu pārvēršanos un tiem likumiem, uz kuŗiem tāda pārvēršanās latv. valodā dibinājas.

§ 13. Tie vienskaņi, tik pat tie tīrie pirmskaņi **a, i, u**, kā tie netīrie vidējie **e, o** ir iznesami ar vienu pašu mutes atvērumu, bet tie divskaņi (jumi) ar divējādu mutes atvērumu, to mēr tā kā pirmais mutes atvērums bezstarpu izslīd otrā atvērumā, skaņojot abējus skaņus vienā pašā balsienā. Pie iznešanas to divskaņu **ai, ei, ui** jāslīd mutei nokāpus no lielāka iekš mazāka atvēruma, no aizmutes uz priekšmuti, bet pie **ie = ia** un **o = ua** jāslīd mutei uzkāpus no mazāka iekš lielāka atvēruma, no priekšmutes uz aizmuti. Tos 4 pirmajos sauc Bīlenštein's „īstus jumus”, tos 2 pēdējos „liekus jumus”, kas neskanot vis tik bezstarpu savienoti un slīdi vienkop, kā tie 4 pirmajie, bet vairāk it kā pušu laužti un savās elementēs (pirmdaļās) šķirti. Vācu valodai tie divskaņi **ie (= ia)** un **o (= ua)** nav pazīstami, tā dēļ vāciešiem šē kāds grūtums iznešanā. — Kad **a, u, i** pirmskaņus saucam, tad būs **ai, au, ie (= ia), o (= ua)** par pirmajiem divskaņiem turami, un divskanis **ei** tas pastariņš, kas latv. valodā cēlies. Kad nu tur klāt valodnieku tauta māca: **e** esot drīz no **a** caur dilšanu, un drīz no **i** caur briešanu cēlies (l. § 8), tad jāierauga **e** par tādu skani, kas cēlies caur mēles līgošanu starp **ai** un **ie (= ia)**, un tas vienskanis **o**, kas latv. valodai trūkst, par tādu, kas cēlies caur mēles līgošanu starp **au** un **o (= ua)**. To mēr arī par šo lietu būs īpašā grāmatiņā plašāki jārunā. — Tie divskaņi **ie** un **iu** nav latv. valodai; tie tiek pavērsti iekš **je** un **ju**, kad balsiens ar šiem iesākas, bet kad kāds klauzdis šiem priekšā gadās, tad savienojas ar šo tas **j**, to mīkstinādams, un nav vairs rakstāms.

§ 14. Vairāk kā līdz šim pieminētu skaņu latv. valodai nav, proti 5 vienskaņi: **a, e (= ä), é, i, u** un 6 divskaņi: **ai, ie (= ia), au, o (= ua), ei, ui**. Laika- un svaramērs nedara šos citādus: **a** paliek par **a** katrā laika- un balssvaramērā, un tā pat visi citi, t. i. viņi patur visādā laikamērā un balssvarā ik katrs to pašu savu īpašu mutes atvērumu. Ka mēr valoda pie tautas dzīva turas, var tauta savos rakstos bez laikamēra un balssvarazīmēm iztikt; un viņai ir bez šām jāiztiek, jo ne visi tautas un valodas biedri nerunā vienādi, bet izšķīras dažādās mēlenēs. Gan drīz ik katrā pagastā daudz vārdu dzirdami, kas citur savādi tiek iznesti. Kas visām valodas mēlenēm ko par labu rakstīt grib, tam nav zīmes jāraksta, kas tikai vienai mēlei un tai paši maz ko lieti der, bet otra mēli apkauj. Vaj nav mūsu latv. rakstība bez laika- un svarazīmēm jau raiba diezgan? Negribam jel latv. bērniņiem to slogu darīt jo lielāku, sacīdami: Ir nu mūsu tēvi jums grūtu nastu likuši, tad mēs to pašu vēl grūtāku jums darīsim; mūsu tēvi jūs graizījuši ar pātagām, mēs graizīsim ar dzeloņiem, — un tur klāt rokā turēt to īso mēra-aukli, ar ko latviešiem mēro tās olektis, kur lai iet un kur var iet, uzsaukdami (12. Dezembr. 1852): Tauta maza, tauta tukša — ta mēr būs tev nākt un ne tālāk! Bīlenštein's, laikam uz Büttneru klausīdamies, kas pats caur vācu valodu pievilts ticis, savieno latviešu valodas laikamēru ar balssvaramēru, caur ko viņam priekš vien- un divskaņiem daudz vairāk zīmju jālietā, ne kā citādi vajadzīgs būtu.

§ 15. Büttner's (Untersuchungen über die Lettischen Sprachlaute. Magazin der Lett.-liter. Gesellschaft IX. 1) noskaita 1847. gadā latv. valodai 37 skaņus; 12 divskaņus un 25 vienskaņus, ne līdz skaitīdams to vienskani **o** un divskani **oi**. Proti, viņš skaitīlo tā: latviešiem 6 divskaņi: **ai, au, ea (= ie), ei, oa (= o), ui**, un ik katrs no šiem divējādā skaņumā, ar vārdu akcentotais jeb asais skaņums (accentuirter oder scharfer Laut [**fāime**, **āūgītē**]) un stieptais skaņums (gedehnter Laut [**fāime**, **āūfītē**])). Projām skaitīdams 5 vienskaņus: **a, ä** (tumšais **e**, ar vairāk atvērtu muti iznesams, tam **a** tuvinādamies [dēls]), **e** (gaišais **e**, ar mazāk atvērtu muti iznesams, tam **i** tuvinādamies [dēle]), **i** un **u**, kuriem bez tiem nu pat pieminētiem diviem skaņumiem (**fāis** un **bāis**) vēl trīs citādi skanumi esot, no kuriem vienu Büttner's nosaucis par prastu skanumu (einfacher Laut: labi, ledus, likt, klupt), kam ne kāds savāds īpašums iznešanā neesot, un kam rakstos ne kādas apzīmēšanas nevajagot; otru par īso skanumu (kurzer Laut: irrbe, sallt, lemmt, kurr), tā pēc ka balss šē ātri jo ātri skanim pāri aizskrienot; trešo par akcentotu īso skanumu (accentuirter kurzer Laut: salkt, lenkt, tirpt, urbt), tā pēc ka viņš tam akcentotam jeb asam skanumam radinieks, bet īsāks skaņā esot. No šiem 5 skanumiem varot tos trīs pirmajos ik katrs vienskanis katrā klauzdu priekšā pieņemt, bet to

ceturto tikai plūstošu (l, l̄, m, n, r, r̄) klaudžu priekšā, kad pakaļ šiem ne kāds cits kladzis negadoties; un to piekto skanumu tikai tad, kad pakaļ plūstošiem kladžiem vēl cits kāds kladzis gadoties, protams, kad tas vārdu celmoksnei pieder un ne vārdu galotnei. Labi, kad Büttner's saviem 5 skanumiem piezīmējis kādus vārdus, kuŗu pirmā balsienā šie skanumi dzirdami esot, citādi viņa teikums nebūtu ne maz saprotams.

§ 16. Mēs esam Büttner'a spriedumu plaši izteikuši, gribēdami izdibināt, kā dēļ Büttner's tādus biezumos nomaldījies. Ko Büttner's ar saviem 5 skanumiem izteikt gribējis, varam saredzēt iz tiem § 15 pie ik katra skanuma piezīmētiem latviešu vārdiem. Viņa pirmais skanums, tas akcentotais jeb asais (accentuirter oder scharfer Laut, Bütt.; gestoßener Ton des Vocallautes, Biel.) ir tas, ko latīniešu un hellēniešu valodā accentus acutus sauc, un mēs § 5 latv. valodā nosaukuši par vieglo balssvaru (scharf gehobener Ton). Büttner'a stieptais skanums (gedehnter Laut, Bütt.; gedehnter Ton des Vocallautes, Biel.) ir latīniešu un hellēniešu accentus circumflexus, ko mēs latv. valodā īpaši par smago balssvaru (accentus gravis) nosaukuši tā pēc, ka viņš ne tikai gaŗo laikamēru, kā latīniešu un hellēniešu valodā, bet arī īso laikamēru panes. Büttner'a piektais skanums, tas akcentotais īsais (accentuirter kurzer Laut, Bütt.; gestoßener Ton an kurzen Vocalen, Biel.), kas, kā viņš minētā grāmatīņā § 16 stāstījis, it reti latv. valodā atronoties — dēļ retas sabiedrošanas to pie tam prasāmu derīgu kladžu: proti, plūstošu ar pakaļ piebiedrotu citu kladzi, un tā pēc šis skanums bez maz misēšanās lasīšanā varot palikt rakstos neapzīmēts, — ir latv. valodā cits ne kas, kā tikai tas pats vieglais balsu svars, ko jau augšām pieminējuši, un nav vis tik reti atronams un nestāv vis plūstošu kladžu atvēlēšanā, kā Büttner's domā un Bīlenštein's (Die Lettische Sprache nach ihren Lauten u. Formen, §§ 30—33) piezīmējis, lai gan dažs vārds šur un tur arī jau latv. mutē savu īstu dzimtu vieglo balssvaru pārvērsis iekš smaga balssvara. Bīlenštein's saka gan, ka viņš ne visus latv. vārdus tur pat piezīmēt gribējis, bet tikai tās vis skraidākajas (skaidrākajas? — *red.*) celmoksnes; to mēr ik katram acīs kritīs tā lielā starpība skaitlī starp tiem piezīmētiem vārdiem īsā balsienā ar smagu balssvaru, un tiem īsā balsienā ar vieglu balssvaru, par ko būs jābrīnojas. Bet šī starpība iekš skaitļa rādās jau mazāka starp tiem balsieniem, kam kāds vienskanis ar gaŗu laikamēru, un pazūd pavisam pie tiem ar kādu divskani iznesamiem balsieniem. Kā tas nākas, to laikam Bīlenštein's pats būs manījis; lūko: Die Lettische Sprache § 29 aplocē; § 158 un § 308. Ir viņam šķietas, ka latv. valodai savā vecienē ierasti bijuši leišu vecainie balssvara likumi, kas pēclaiķos pārvērsušies tagadējos likumos, kuŗi balssvara mēru tiem jēgas balsieniem vien nospriež. Kuŗā laikā šī jaunā valodas būšana cēlusies, tas nebūšot vairs izdibinājams; to mēr lai būt kā būdams, šī pārvēršanās esot cēlusies no iekšienes starp pašiem latviešiem, esot no dzimuma tīra latviete un ne kāda pieņemta audzēkne iz šai zemē mājošiem vāciešiem. Bet kad Bīlenštein's savu teikumu apliecināt gribēdams un uz Schleicher'a (Litauische Grammatik) liecību balstīdamies stāsta, ka arī pie prūšu leišiem zengaliešosntas pats notiekot, tad laikam aizmirsis tā paša Schleicher'a liecību par to, ka prūšu leišos leišu valoda un tautība, no vāciešiem apspiesta un dziļi zemē nomīta, čakliem soļiem izmirstot. Bīlenštein's var būt pārmetis, ka mēs viņa teikumu § 158 tīšā prātā ne maz sapratuši liekamies, sacīdams, ka minētā § esot runājis par b a l s i e n u akcenti (Sylbenton, Sylbenaccent), un tie vārdi §§ 30—33 neesot to rup piezīmēti, bet vien tā dēļ, lai plašāk pierādīt varētu to īpašu savādību šinī (modifizierte Qualität der Vocallaute), kas skaņiem ceļas, kad šos iznes ar velkošu un ar grūdošu balsi (gedehnte und gestoßene Vetonung). Te būtu tad jāprasa: Ar kādu balsi tiek balsienu akcentes iznestas, kad ne ar velkošu nedz ar grūdošu balsi?! Laikam, tā sakot, ar „prastu” balsi (einfacher Ton), kam ne kāds savāds īpašums, — to mēr ne Büttner'a „prastais skanums”, kas cits ne kas, kā īsais balsiens ar vieglo balssvaru, ko „akūtu” sauc, un kas tam dēļ ne būt nav saucams par prastu skanumu jeb prastu balsi. Prasts skanums ir tāds, kam tikai savs laikamērs. Bet kad Bīlenštein'a b a l s i e n u akcentei kaut kāda s a v ā d ī b a būtu, proti tāda, kas nedz grūdoša nedz velkoša saucama, tad satiktos daudz reiz pirmā vārdu balsienā balsienu

a k c e n t e ar Bīlenšteina grūdošu vaj velkošu skaņu savādību kopā. Kuŗa no šiem būs nu iekš tiem vārdiem, ko Bīlenšteins tā raksta: á z i s, â ļ a, tā dzirdama savādība, jo abas — kad tiešām īpašas — reizē sadzirdēt jau nevaram? Es domāju tā velkošā un grūdošā, jo tā spēj celt skaņiem dzirdamu īpašu savādību, un tā otra — paliktu bāla liekule, kad šī, — ko Bīlenšteins § 157 „iktus” (grūdiens, dūriens, sitiens, cirtiens) sauc, — nebūtu vis tas pats, ko viņš „grūdošu balsi” saucis. Zināms, latīniešu un hellēniešu valodā ir šī lieta gan citāda; jo tur nozīmē „iktus” īpašu dziesmnieku balsošanu (skandēšanu), kas dzirdama, kad dziesmas lasa pēc skandiņa; un tā sakrīt reti kopā ar balsienu akcenti. Pa reizi saka Bīlenšteins § 27: „tas īsais skanis tiek ar asu, to pakal stāvošu plūstošu klauzī ne maz aizķeŗošu iktu, grūdus iznests”, proti, kad tas īsais skanis tavā balsienā stāv, kas ar vieglo balssvaru jeb akūtu iznesams; un šī ir tā lieta, ko Būttner’s ar savu piekto skanumu apzīmēt gribējis. Lūko, ko sacīsim § 18.

§ 17. Būttner’a trešais un ceturtais skanums — tas prastais un tas īsais — ir abi tas pats, ko Bīlenšteins „negrūdošu balssvaru pie īsiem skaņiem” sauc, jo tā īsā skaņa dēļ nevarot vis šē no „velkoša balssvara” runāt, kā pie tiem gaŗiem skaņiem. Zināms, kad mēs to lietu pa vāciski ņemam. Tagadējā vācu valodā tiek visi tie skaņi, kas vārdu celmoksnē jeb saknesī stāv, ar grūdošu balssvaru jeb, kā vācieši runā, asināti (geschärft), ar asu balssvaru iznesti, bet ne kad ar velkošu (gedehnt) balssvaru; un tur klāt visi tādi balsieni beidzas vācu valodā ar diviem dzirdamiem klauzīem; un kad tikai viens klauzī balsiena galā dzirdams būtu, tad tiek šis rakstīts jumjus jeb divreiz. Visi īsie skaņi, kas nestāv vārdu celmoksnē, paliek bez balssvara. Vāciešu asais balsu svars līdzinājas latviešu viegļam balssvaram, bet tiek drusku lēnāk iz balsenes izgrūsts ne kā latv. valodā, kur šis īsā un asā grūdienā iz balsenes izskrien. Tur pretī ir latviešu smagais balsu svars, ko Biel. un Būtt. velkošu jeb stieptu balssvaru sauc, drusku smagāks un lēnāks ne kā tas pats, kas tagadējā vācu valodā tikai tādos saknesbalsienos jeb vārdu celmoksnēs, kam gaŗais skaņu mērs, t. i. 1) visās celmoksnēs ar gaŗu skani, 2) visās celmoksnēs, kas ar kādu skani beidzas, t. i. atvērtos balsienos, un 3) visās celmoksnēs, kas ar vienu paŗu klauzī beidzas t. i. aizvērtos balsienos ar vienu paŗu klauzī. Tā nu visai redzams, ka tagadējai vācu valodai balsu svars tas pats kas laikamērs, kad mēs to lietu pa latviski ņemam; viegļais jeb grūdošais balssvars sakrīt ar gaŗo laikamēru. Citāda ir tā lieta latv. valodā, kuŗā abi balssvari tik pat ar īso kā ar gaŗo laika mēru var sabiedroties tā, ka abi, svars un mērs, dzirdami tiek. Ir vācu valodai bija šī lieta senāk citāda. Daŗus gaŗskaņu balsienus iznesa vecie vācieši grūdošā balssvarā, un Adelung’s (m. v. L. § 89) liecina, ka daŗi divskaņu balsieni vācu valodā iznesami esot grūdošā balssvarā, proti šie: reißen, weißen, schmeißen, beißen, er weiß, Meißen, Preußen, das Äußere, greisen, pfeifen, saufen, Hausen; bet jaunvācieši ir šo ieradumu atmetuši, to mēr ne visi, kas dzimuši un pieauguši starp latviešiem un igauņiem. Jo projām stāsta Adelung’s, ka pie daŗiem citiem tādiem vācu vārdiem esot prātam jāšaubās, vaj šie ar grūdošu vaj velkošu balssvaru ausīs krītot, proti šie: laufen, Zweifel, taufen, befleißigen; bet tas dībinājas iekš visu pasaules lietu nepastāvīgas būšanas, caur ko viss pārvēršas otrādībā pa ne manāmām kāpītēm, un balssvari pārvēršas tā pat kā visa valodība. Tā nu tagadējā latv. valodā daudz vārdu atronami, kas savā balssvarā dodas uz pārgrozīšanos, un arī daudz tādu, kas savu vieglo balssvaru iekš smaga balssvara jau pārgrozījuši, kā tas redzams pie Bīlenšteina no tā lielā vārdu skaitļa ar īsu skani un smagu balssvaru, pret kuŗiem skaitlī tie ar īsu skani un viegļu balssvaru līdzinājami likuma noklupļiem. Šie pārgrozītie atronas vis vairāk mūsu vāciešu un tādu latviešu mutē, kam daudz saiešanas ar tiem. Jo tā pat kā mūsu zemes vāciešiem daudz pielīp no latviešu un igauņu valodas, tā arī latvieši daudz pieņēmuši no vāciešiem. Par to liecina ir Bīlenšteins § 26 stāstīdams: Kurzemes un Vidzemes vācieši iemanās latv. balssvarus bez grūtības, kuŗu savādība — šķietama gluŗi latviska — arīdzan paŗu vācvalodā ieviesusies. Pirmais balsiens to vācvalodu: aber, Lieber skanot viņu mutē gluŗi tā pat ar grūdošu balsi kā pie latviešiem tas pirmais balsiens to vārdu: ābols, lipa. Un to paŗu stāsta Rozenberger’s (Formenlehre, 1830, § 15) sacīdams: latv.

valodā tiekot daži vārdi tā pat kā vācvalodā, — proti mūsu baltiešos — grūdus iznesti, daži atkal ar velkošu balsi, gan drīz tā pat kā Kurzemē tie cilts vārdi: Behr, Bär, Hahn.

§ 18. Balsu svars, lai būt kāds būdams, svarojas tikai balsiena skanī, un kladžiem nav ne kāda dalība pie tam; tie stāv, tā sakot, arup balssvāriem. Balsieni divjādi: vaj tādi, kas ar skani beidzas, atvērti balsieni; vaj tādi, kas ar vienu vaj arī vairāk kā ar vienu kladzi beidzas, aizvērti balsieni. Bet balssvāriem tas viena pate alga vaj tie balsieni atvērti vaj aizvērti, jo tiem darīšana tikai ar balsiena skani, un latviešu mēle spēj to smalki izmanīt ik katrā svāra- un laikamērā bez kladža piepalīdzības; tā dēļ šinī lietā mēle vaicājama un ne ausis vien, kam tā lieta tikai tad vien skaļi manāma, kad — kā arī Rozenberger's (Formenlehre, 1848, § 23) spriedis — arīdzan mēle par to liecību dod. Tādās smalkās valodības lietās nevaram ne kad uz ausi palaisties. Caur balssvāru tiek aizvērtos balsienos ik katrs skanis iznests sevišķi, kā atšķirts no sava kladža; un tas notiek ne vien caur vieglo balssvāru jeb grūdošu balsi — kā Bīlenštein's māca, — bet arīdzan caur smāgo balssvāru un Bīlenštein'a negrūdošu balsi. Proti, Latviešu valoda dzenas — tā pat kā indiešu grāmatnieki sanskrita valodā māca — visus balsienus, ir tos aizvērtus, iznest kā atvērtus, gribēdama lai katrs skanis savā īpašā laika- un svāramērā skaļi izskaņo, bez kladža piepalīdzības jeb piekulšanas, kas tad viens pats savrup paklaudz. Tā lieta par ko Bīlenštein's (§ 27 aplocē) ar Bār'i (lūko: Über die in der lettischen Sprache vorkommenden Laute und deren einfache Bezeichnung in der Schrift. Magazin der lett.-liter. Gesellsch. IX. 1) nesatiekas un ko aprakstīt gribēdami abi nomocās, tā ceļas tik no balssvāriem vien, kā redzams iz šiem vārdiem: $\text{fpā}=\text{l-wa}$, $\text{gā}=\text{l-wa}$. Tāda tā lieta un ne citāda. Balssvāri ir sava īpaša lieta, un tie neceļ ne kādus savādus skaņus, kam t ā d ē l rakstos īpašas zīmes jeb balšļus vajadzētu. Kad jo negrib skanim tās vecās, visās valodu grāmatās ierastas un visai Evropei pazīstamas laika- un svāramēru zīmes pielikt, kas vārdnīcās un valodnīcās vien derīgas un vajadzīgas būtu, bet rakstību varen raību darītu, tad atronu Bīlenštein'a un Schleicher'a k. skaņu apzīmēšanas tik ļoti derīgas un patīkamas, ka ik katram kas tās kaut kā niēvātu, būtu uzsaucams: K u r p n i e c i ņ , p a l i e c j e l p i e s a v a s l i e k s t i t e s ! j e b A n t i ņ , k u r s t a b u l i t e ? Nav mana vaina, kad lasītais manos rakstos Bīlenštein'a k. (ē = èe; ģ = ée; õ = ò; ū = ó) un Schleicher'a k. (ê = e tuvinādamies tam ģ, un ē = ee bez balssvāra), jaukas rakstuzīmes neatron.

§ 19. Büttner'am pieder tas gods kā pirmajam, kas ieraudzījis to ierakstu nelietīgu, latv. valodā katru vienkladzi jumjus jeb divreiz rakstīt, kad tas stāv pakaļ īsa skaņa ar vieglo balssvāru, nosaukdams tādu skani par „prastu skanumu” un pareizi rakstīdams: labi, rudens, vanags, jumis, ledus, balodis un ne ierastā vācu kārtā: labbi, ruddens, vannags u. t. j. pr. Bet tur pretim grib viņš tā pat kā Bār's it ērnoti rakstīt: kallt, kurr, lemmt, vandīt, dummpis un tā pakaļ ik katra īsa skaņa ar smāgo balssvāru, tādu skani nosaukdams par īso skanumu. Lūko § 15. Abiem vīriem ir pie tam bijušas savādas ērnotas vajadzības. Büttner's gribējis tādā kārtā apzīmēt īsu skani, turēdamies pie vācu valodas likumiem; Bār's tur pretim apzīmēt gribējis mēles pakavēšanos pie kladža iznešanas pakaļ īsa skaņa ar smāgo balssvāru, ne manīdams, ka mēlei pie tā kladža l ne maz ilgāka kavēšanās iznesot to vārdu: $\text{fpā}=\text{l-wa}$, kā pie tā paša kladža iznesot to vārdu: $\text{gā}=\text{l-wa}$. Šo vārdu iznešanas savādība — svešeniekam kādu grūtību darīdama — piemīt tikai viņu pirmajam balsienam: fpā , gā , un ne tam kladzim l; un tie vārdi ir gluži tā iznesami, kā šē rakstīti: $\text{fpā}=\text{l-wa}$, $\text{gā}=\text{l-wa}$, trīs balsienos, no kuŗiem tas videis tik vienu pusbalsienu sveŗ. Indiešu grāmatnieki saka pa reizi: Klauzīs, kas bez skaņa stāv, sveŗas īsam balsienam līdz pusei, ko B o p p's (Kritische Grammatik der Sanskrita-Sprache in kürzerer Fassung, 1845) citādi sapratis. B o p p's saka: kad iekš tiem sanskritas vārdiem taddadau (to deva) tas pirmais d piederētu pie otra, un ne pie pirma balsiena, un tie vārdi lasāmi un rakstāmi būtu: ta-dda-dau, tad iztaisītu abi balsieni skandēšanā tādu skanduma-mēru, ko baķķeiju ($\text{—} \text{—} \text{—}$) saucam, un ne amfimakru ($\text{—} \text{—} \text{—}$), un tā dēļ izrādoties

indiešu balsošana nelietīga. Bet tad būtu Bopp'am arī jāspriež: latviešu valodai esot ḡā-l-wa un ḡā-l-wa iāmbis (◡ ◡) un ne troķaijs (◡ ◡). Skandēšanā skaitās „l”, kā pusbalsiens, pie pirma un ne pie otra balsiena latviešu kā sanskritas valodā, citādi būtu indiešu grāmatnieki rokām ķeramu nelietību sacījuši. Bopp's būtu labāk darījis, kad rakstījis: ta-d-da-dau un ne: ta-dda-dau; jo ta-d ir ◡ + ½ ◡ = ◡, un dda ir ½ ◡ + ◡ = ◡; tā dēļ ta-d-da-dau = ◡ ◡ ◡., un ta-dda-dau = ◡ ◡ ◡. . Līdzības dēļ derēs šie pieminēt iz latv. valodas: ga-l-da-auts = ga-l-dauts. Redzams, indiešu grāmatnieki negrib ne ko zināt no tāda likuma, ko hellēniešu un latīniešu valodā sauc pozitionu; un kad gribētum rakstīt tā kā Bopp's lasīt grib: tad-da-dau, tad būtu tas indiešu grāmatniekiem anapaists (◡ ◡ ◡) un ne amfimakrs, jo tie lūko uz to vien, kāds skanim tas laikamērs. — K a d v ā c u v a l o d ā b a l s s v a r u v i r s r o c ī b a ī s u s s k a ņ u s p ā r v ē r s u s e g a ṛ o s s k a ṇ o s, u n k u r t a s n a v n o t i c i s, t u r t o p a k a ḷ s t ā v o š u v i e n u k l a u d z i d i v ē j o s s k a l d ī j u s e, k ā v ā c i e š u v a l o d a s z i n ā t ā j i t o p i e r ā d ī j u š i, t a d t u r p r e t i m j ā s a k a: l a t v i e š u v a l o d a s b a l s s v a r i d z e n a s v i s v a i r ā k u z t o, ī s u s s k a ṇ u s u n v i ṇ i e m p a k a ḷ s t ā v o š u s k l a u d ž u s n o t ā d a s n e l a i m e s i z g l ā b t.

Īpaši par klaudžiem.

§ 20. Balsneši roba balsi īpašos balsienos, no kā valoda ceļas (l. § 4). Lai nu gan daži balsneši pie iznešanas šādu tādu balsienu vajadzīgāki liekas, ne kā citi pie citādu balsienu iznešanas, kā tas pie lūpām redzams, kad tos balšļus b, p, m balsot gribam, un tā dēļ šos par lūpuklaudžiem nosaucam; to mēr nav vis domājams, ka lūpām vien pie viņu iznešanas kāda darība un citiem mutes iekšpusniekiem pie tam ne kāda dalība nebūtu. Gribēdami klaudzi **m** un **n** iznest, laižam mēs dvašu caur nāsīm; tā dēļ šiem klaudžiem arī daudz maz tāds nāšu skanums. Dvaša svilpo starp apakšlūpu un virszobiem klaudzi v iznesoši. Tikai caur to vieglāku jeb stiprāku lūpasspaidu izšķīras b un p, un būtu saucami vien vienīgi lūpuklaudži, kad nebūtu mēlei jāizceļas iz savas guļamas vietas, lūpām b un p iznesot, kā tas pats notiek arī pie **m** un **v**. Bez šīs piepalīdzības jeb atvēlēšanas no mēles puses nav ne viens no tiem 4 klaudžiem: b, p, m, v iznesams. Pie tiem rīkļaklaudžiem k un g ir mēle un augšleis tie iznešanas kopnieki. Tā pat sabiedrojas mēles gals ar virszobiem un augšleja priekšpusi iznesot tos klaudžus: s, š, z, ž, t, d, r, l, n, kā dēļ nosaukti tikuši par zobuklaudžiem; un tos klaudžus ķ, ģ, j iznesot sabiedrojas mēles vidējā virspuse ar augšleja vidējo virspusi, un tā dēļ nosaukti par augšklaudžiem. Vis lielākais un grūtākais darbs ir svešenieku mēlei iznesot tos klaudžus ļ, ņ, ņ (= lj, nj, rj), bj, pj, vj, mj, kas caur j mīkstināti, un tā dēļ maiktus klaudžus saucam, pie kuŗiem arī sch (= sj, tj) un zch (= zj, dj) pieder. Visi citi augšām pieminēti klaudži būs saucami par tīriem vienkāršu klaudžiem. Tas balslis c nepieder pie vienkāršu klaudžiem, jo fōnētiski ir viņš = ts, etimoloģiski daudzkārt = kj; un tā pat tie klaudži: dz (etim. daudzkārt = gj), tsch (= cj), dzch (= dzj), priekš kuŗiem, ja grib, tā pat kā priekš ts, īpašas rakstu zīmes celt varam, un tad pieskaitāmi tiem zobuklaudžiem vaj augšklaudžiem. Iz šā § redzams, cik grūta lieta, klaudžus pie kārtas izšķirt un īpašiem balsnešiem piedalīt; un kā dēļ tas tā, lūko § 7. Kuŗam balsnesim pie šāda tāda klaudža iznešanas tā lielāka dalība, arī tas nav pie visiem visai izprotams.

§ 21. Citāda klaudžu iedalīšana dibinājas uz viņu turēšanas savrup pret dvašošanas un balsošanas. Vis pirms ir vērā jāliek, ka pie visādu klaudžu iznešanas iepriekš dvašu aizturam, caur ko vien balss īpašos balsienos robīta tiek. Klaudži nav balss, jo tā ceļas iz balsenes, bet klaudži iz mutes vien. Arī dvaša — jebšu tai jāiet caur balseni, un balss bez dvašas celties nevar — to mēr nav sevišķi balss (l. §§ 2, 4). Jau augšām § 12 esam teikuši, kādā kārtā dvašai un balsei ceļu aizvērt spējam. Šī aizvēšana caur balsnešiem iekš- un ārpus mutes ir vaj nu visai pilnīga un cieta aizvēšana, proti tāda, kas nedz dvašu nedz balsi cauri laiž, vaj ne visai pilnīga un cieta; un abas

aizvēšanas notiek īpaši vaj ar stipru balsneša spaidu, vaj ar glēvu. Tie kladži, kas caur pilnīgu dvašas un balsceļa aizvēšanu ceļas, ir tie rīklakladži k, g; tie zobukladži t, c, č; tie lūpukladži p, pj, b, bj, un tie augšlakladži k, ģ, no kuņiem k, k, t, c, č, p tie stiprie, un g, ģ, d, b tie glēvie, un visi kopā par īstiem, smakstošiem kladžiem saucami būs. Visi citi vienkāršu kladži ir dvašoši vaj balsoši, tā pēc ka šie dvašai vaj balsei ceļu neaizvē; un no šiem pieder tas balsis j pie dvašošiem augšlakladžiem ar glēvu mēlesspaidu, tā pēc ka šis dvašai ceļu caur muti atvē, bet dziedošai balsei ceļu gluži aizvē; m, mj, vj pieder pie balsošiem lūpukladžiem ar glēvu spaidu, tā pēc ka **m** dziedošai balsei ceļu caur nāsīm, un **v** ceļu caur muti atvēl; l, l, n, ņ, r, r būtu labāk par mēles ne kā par zobukladžiem saucami, tā pēc ka pie viņu iznešanas mēlesgals ar augšleja priekšpusi vien sabiedrojas, un zobiem ne kāda daļa pie tiem nav, un n, ņ pieskaitāmi tiem caur nāsīm balsošiem, l, l, r, r tiem caur muti balsošiem kladžiem ar glēvu spaidu, un z, ž, dz, dž pie balsošiem zobukladžiem ar glēvu spaidu.

§ 22. Viegla pārskata dēļ sastādām še visus kladžus, latviešu valodā atronamus, šādā tabulā:

Balnesfči.	Beeti kladžfči.						Genr j mīkstīnati jeb maīkti kladžfči.					
	Smakītofči.		Dvaščofči.		Balsfofči.		Smakītofči.		Dvaščofči.		Balsfofči.	
	stīpri.	glēvi.	stīpri.	glēvi.	stīpri.	glēvi.	stīpri.	glēvi.	stīpri.	glēvi.	stīpri.	glēvi.
Rīkle . .	f k	g g	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Augšlejš	—	—	—	—	—	—	f k	g g	—	j j	—	—
Sobi . .	t	d	f (s)	—	—	f	—	—	fč	—	—	fč
	t	d	s	—	—	s	—	—	s	—	—	s
	š	—	—	—	—	š	fč	—	—	—	—	šfč
	z	—	—	—	—	z	z	—	—	—	—	z
Mele . .	—	—	—	—	—	l, n, r l, n, r	—	—	—	—	—	l, n, r l, r, ņ
Lupaš . .	p	b	—	—	—	m, w	pj	bj	—	—	—	mj, wj
	p	b	—	—	—	m, v	p	b	—	—	—	m, v

Lufo, to fāzījufči efam § 20.

Citādi var arīdzan visus caur j mīkstīnātus jeb maīktus kladžus pieskaitīt tiem augšlakladžiem. Īpaši tiek, bez vien t un d, visi citi zobukladži nosaukti par čukstošiem, un l, m, n, r, — nezīnu kā dēļ — par plūstošiem. Kā tie augšām apzīmēti skaņi un kladži īsti iznesami, tas ir jāmācās iz latv. ļaužu mutes. Vārdu atvasās un vārdu locīšanā pārvēršas šie daudz- un dažkārt, par ko turpmāk runāsim. Še tikai pieminam, ka z, s (s), ž, š, č tas pats, kas krieviski з, с, ж, ш, ч. Svešenieki latv. valodai ir tie kladži f un h; to mēr būs šie rakstniecībā ievēdami, un var būt vēl daži citi svešenieki, kad un kā vajadzīgs, proti tādos svešos vārdos, kur tie dzirdamā kārtā iznesami.

Cilvēkiem mācība gara, dzīvība īsa. Tā dēļ saku uz šķiršanos lasītājam roku sniegdams:

Draugs, ne kā būtu jau saķēris visu;
Redz, tam pilnīgam dzenos tik pakal!